

The Study of Function of Meta-personal Emotions in the Gazelle of Hosayn Monzavi

DOI: [10.22111/jllr.2021.36538.2840](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.36538.2840)

Shiva Heydari¹ | Gholamreza Salmian² | Fateme Kolahchian³

1-Master student of Persian Language and Literature Department, Razi University.Kermanshah.Iran. Email:

heydarishiva1993@gmail.com

2- Corresponding Author, Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Razi University.Kermanshah.Iran.Email: salemian@razi.ac.ir

3- Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Razi University.Kermanshah.Iran.Email: f_kolahchian@yahoo.com

Artic history: Received date: 2020-11-17; Revized date : 2021-5-22; Accepted date: 2021-6-2

Abstract

Emotion is one of the building elements of poetry along with language, imagination, music and form. The analysis of this poetic element as the most fundamental reason for the creation of many poems and a factor for recognizing their specific attitude towards the concepts and phenomena around, are often studied by researchers. This research is done by descriptive-analytical method, with the aim of reflecting and introducing meta-personal emotions in the poems of Hosayn Monzavi. The statement of problem is how and to what extent the types of meta-personal emotions are reflected in the gazelle of Monzavi and what were the motivations and the effective contexts in creating these emotions? Emotion is the strongest element in Monzavi's gazelle and the main factor in the beauty and immortality of his gazelles. The meta-personal emotions of his gazelle are reflected in the two general categories of socio-political and philosophical emotions and in the more detailed grouping of these categories. In socio-political emotions, which are more prominent than the philosophical emotions, the emotions of regret, sadness and despair are the most prominent, respectively. In philosophical emotions, despair, sorrow, protest, and rebellion have the highest frequency in Monzavi's gazelles, respectively.

Keyword: Contemporary Persian Poem, Emotion, Hosayn Monzavi

1-Introduction

Feeling (or emotion) in the field of artistic creations is considered as the artist's inner approach to individual issues and phenomena of the outside world and the main emotional manifestations are sadness, happiness, love, hate, pity, despair, hope, pain, regret, etc. ; the artistic and poetic emotions are divided into three categories: a) Individual emotions: in this type of emotion, the poet focuses on the individual "I" and talks about his personal feelings; B) Collective emotions: The poet speaks about the language of the people based on the collective "I"; C) Typical (human) emotions: The poet speaks about the human language absolutely based on the human "I", beyond time and place (see: Rüzbih, 1381: 17). The more

popular emotion of the poem produces the deeper the impact and the higher the artistic value in the poem, and it also attracts the more audiences in the places in its emotional space, regardless of the time and place. Hosayn Monzavī (1325-1383) is a famous poet of Persian literature in the contemporary era and one of the most prominent influential poets in modern Persian lyric poetry. One of the main themes of the lyric poems is the isolation of love, which is expressed with a new and different perspective than the description of love in the poems before the new lyric. The feelings and emotions of a poet in his love poems are well and dramatically visible to the readers.

2-Research methodology

In this research, which was done in a descriptive-analytical manner, there is used the library resources. At first the characteristics of meta-personal emotions were examined from related sources; then, by studying isolated sonnets, the examples of those emotions were extracted and analyzed.

3-Discussion

One of the scenes of human emotions and feelings is literature. Since poetry, especially lyrical poetry, is the product of emotion and the poems of Hosayn Munzavī are also full of emotions, in this article, the meta-personal emotions of Munzavī's lyric poems are examined and analyzed. With the changes in the content of the poem that followed the political and social developments of the country and the norm-breaking of Nymā Yoshij in contemporary poetry, Monzavi goes further from romanticism and the expression of those personal moods and feelings and he depicts its socio-political and philosophical emotions in lyric poems. Hosayn Munzavī composed his socio-political poems following the influences he received from the environment and the social and political atmosphere around him. His emotions in this category of lyric poems in the pre-Islamic Revolution, arising from the concepts of tyranny and the cruelty of rulers, the atmosphere of political suffocation in the country, chaos and disorder in society, injustice, poverty, neglect and ignorance of enemies and oppressors in the post-revolutionary period, issues. They are imposed, homeland, martyr and martyrdom. In Monzavī's lyric poems, the emotion of regret is expressed in describing the suffocating atmosphere and oppression of the rulers of the homeland, the loss of fighters and heroes, and the captivity and neglect of the people. In contemporary socio-political poetry, many works could be found about the tragic conditions of the homeland and society, oppression and cruelty, especially the path of martyr's freedom. In the lyric, Munzavī also depicts the sad and bloody atmosphere of the society and the days of the shootings and massacres of the freedom fighters; he also mourns the martyrs of lyric poetry and his eyes are tearful of them. After the coup d'état of 28 August and the bitter experiences and successive defeats of the fighters, Munzavī depicts the desperate dry and rainy garden of the homeland, which over the years is not happy with the arrival of spring. Munzavī's duty to the values of society is evident in his social sonnets; Especially where he has dealt with the martyrdom and struggles and sacrifices of the martyrs. The awakened martyrs, in the struggle against darkness and oppression, died in love and consciousness, and their blood shed light on the darkness. Munzavī, despite all of his dissatisfaction, frustration and discouragement caused by the socio-political situation, he still hopes for the salvation of the homeland and the victory of the freedom fighters. Hosayn Munzavī is one of the contemporary poets who reflects patriotic feelings and themes in his poetry. Like many of his contemporary poets, Munzavī has poems about praising freedom and hating darkness. In a poem, he considers freedom as the right of the people of his country; because they have always paid a heavy price for it by sacrificing their lives. The traces of philosophical thought can be found among Munzavī's lyric poems. The philosophical despair is the feeling that evokes the philosophical thoughts in the man. Destinyism, determinism, absurdism, and mortalism are among the philosophical thoughts that have emerged as a result of the emotion of despair and hopelessness; we see these in

Munzavī's sonnets The endless sorrows and grief of Munzavī's life have led him to philosophical thoughts and some of his verses have been brought closer to philosophical themes. Emotions are also categorized as thoughts of destiny, determinism, and mortalism, like the emotion of despair. Philosophical doubts and questions about the logic and the system governing the universe have always existed in the poems of some poets. Munzavī looks at the fate of the sinner with skepticism; this has made him question, and in the answer, he points out the incompatibility of man's sin with hell, and he considers man inevitable from that first sin.

4-Conclusion

After a thorough study of Munzavī's lyric poems, it was found that in his meta-personal emotions, the socio-political emotions have appeared more than philosophical emotions; thus, Munzavī cannot be considered a poet who is indifferent to the situation of society; but the noteworthy point is the scattering verses among the passive and ineffective emotions that influence and arouse the emotions of the audience and making them think about making even a small improvement in the society. Emotions of regret, sadness, despair and fear have the largest number of socio-political verses; while the emotions of freedom and anger are much less. The frequency and motivations for the emergence of each of the socio-political emotions are as follows: Emotions of regret in 119 verses, sorrow in 88 verses, despair in 49 verses, praise of martyrs in 44 verses, hope in 32 verses, fear in 25 verses, dissatisfaction in 20 verses, patriotism in 17 verses, Emotions of wonder in 11 verses, desire in 11 verses, freedom in 8 verses, emotion of altruism and empathy with people in 7 verses and anger and resentment in 6 verses. In philosophical emotions, despair and sorrow have the highest frequency, which are mostly due to the idea of destiny. The frequency and motives for the occurrence of each of the philosophical emotions are as follows: Emotions and despair in 92 verses and sorrow in 82 verses, protest and rebellious emotions in 33 verses, happiness and tolerance in 21 verses, condemnation of the times in 19 verses and doubt in 4 verses. In a general view, it can be concluded that emotion as the strongest element in Husayn Munzavī's lyric poems and the main factor of the beauty and immortality of his lyric poems, has played a special role in expressing his socio-political attitudes and philosophical thoughts as well as their perception and recognition by the audience.

5-References

- 1-Āghakhanī, Ilāhīh, 2012, "A study of the Element of Emotion in the Poems of Mahdi Akhavan-Sales", M.A. Thesis, Supervisor: Dr. Rahman Zabihi, Ilam: Ilam University.
2. Akhavān Sālis, 1993, **Privacy of Green Shadows**, Under the supervision of Murteza Kakhī, Tehran: Zimistān.
3. Bayāt, Rizā, 2016, **Content Analysis of Hosayn Munzavī's Poems**, *Specialized Quarterly of Persian Stylistics and Poetry (Spring of Literature)*, Year 9, Issue 3, pp. 37-55, Fall.
4. Perrin, Lawrence, 2000, **Poetry and Poetic Elements**, trans. Ghulāmrizā Solgi, Tehran. Rahnamā:.
5. Pūrnāmdāryān, Taqī. 1995, **Journey in Fog: A Reflection on Shamlū Poetry**, Tehran: Nigāh.
6. Khusravī, Hosayn; Barg Bidvandī, Sohrāb and Himmatī, Amir Hosayn, 2018, **Personal Style of Hosayn Munzavī Gazelles**, *Persian Journal of Stylistics and Poetry (Spring of Literature)*, Eleventh Year, No. 4, pp.153-173.
7. Dihkhudā, Ali Akbar, 1994, **Dihkhodā Dictionary**, Tehran: University of Tehran.
8. Dehrāmi, Mahdī and Omrānpūr, Mohammad Rizā, 2013, **Critique and Study of Emotion in the Poems of Nimā Yoshij**, *Journal of Lyrical Literature: Sistān and Balūchistan University*, Volume 11, Number 20, pp. 65-82, Spring and Summer.

- .. Dehghāni, Āmeneh, 2011, **A Study of the Five Original Elements in Poetry by Mohammad Ali Behmanī**, Master Thesis, Supervisor: Abdollāh Vasigh Abbasī, Zāhidān: Sistān and Balūchistan University.
10. Rahymī, Mustafā, 1971, **Philosophical Despair**, Third Edition, Tehran: Nil.
11. Rūzbih, Mohammad Riza, 2000, **The Evolution of Persian Lyric Poetry from Constitutionalism to Revolution**, Tehran: Rozānih.
- 12 Rūzbih, Mohammad Riza, 2000, **Contemporary Iranian Literature (Poetry)**, Tehran: Rūzgār.
13. Zarghāni, Mahdi, 2008, **Perspectives on Contemporary Iranian Poetry**, Tehran: Salis.
14. Sangī, Mahbubih, 2017, **A Study of Music and Emotion in Mirzādeh Eshghī's Poetry**, Master Thesis, Supervisor: Abdullāh Vāsigh-Abbāsī, Zāhidān: Systān and Baluchistān University.
15. Abdī, Sālār, 2010, **His Name is Love! Do You Know Him: Critique and Reflection on the Poetry of Hosayn Munzavī**, first edition. Qum: Ebtikār Dānish.
16. Furūghī, Mohammad Ali, 1965, **The Course of Wisdom in Europe from Ancient Times to the Seventeenth Century**, translated by Descartes, a famous French Philosopher, Volume I, Tehran: Zavār.
17. Qurbānī, Jāvyd, 2007, **Themes of Gazelles of Husayn Munzavī, Hāfiz**, No. 45, pp. 46-51, March.
18. Qavām, Abulghāsim and Morādgholi, Suheylā, 2016, **The Reflection of "Human Emotions" in the Poems of Firydūn Mushyrī**, Journal of Lyrical Literature, Systān and Balūchistān University, Volume 14, Number 26, pp. 163-182, Spring and Summer.
19. Munzavī, Hosayn, 2009, **Collection of Poems, by Mohammad Fathī**, first edition, Tehran: Āfrinish va Nigah.
20. Mansūriān, Mahsā, 2015, **Analysis of the Concept of Hope and Despair in the Content and Form of Contemporary Lyric Based on the lyric poems of Hūshang Ebtehāj and Husayn Munzavī**, Master Thesis, Supervisor: Fātimih Kolahchiān, Kirmānshāh: Razi University.
21. Myrzāi, Mahdiyeh, 2012, **Analysis of the Concept of Regret in the Content and Form of Contemporary Lyric Poetry Based on the Lyric Poems of Husayn Munzavī and Hūshang Ebtehāj**, Supervisor: Fātimih Kolāhchiān, Master Thesis, Kirmānshāh: Razi University.
22. Myrzāi, Mahdyih and Kolahchiān, Fātimih, 2014, **The Function of Emotion of Regret in the Content and Form of Ghazal Hosayn Munzavī**, *Journal of Lyrical Literature*: Systan and Balūchistan University, Volume 12, Number 22, pp. 227-246, Spring and Summer.

بررسی کارکرد عواطف فراشخصی در غزل حسین منزوی

شیوا حیدری^۱ | غلامرضا سالمیان^۲ | فاطمه کلاهچیان^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: heydarishiva1993@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: salemian@razi.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: f_kolahchian@yahoo.com

چکیده

عاطفه یکی از عناصر سازنده شعر در کنار زبان، تخیل، موسیقی و شکل است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی، با هدف بررسی بازتاب عواطف فراشخصی در غزل‌های یکی از شاعران معاصر، یعنی حسین منزوی انجام می‌گیرد. مسئله پژوهش این است که انواع عواطف فراشخصی چگونه و به چه میزانی در غزل منزوی بازتاب یافته‌اند و انگیزه‌ها و زمینه‌های مؤثر در ایجاد این عواطف چه بوده‌است؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که عواطف فراشخصی غزل او در دو دسته کلی عواطف سیاسی-اجتماعی و فلسفی و در گروه‌بندی جزئی‌تر این دسته‌ها بازتاب یافته‌اند. در عواطف سیاسی-اجتماعی که پررنگ‌تر از عواطف فلسفی ظاهر شده‌اند، به ترتیب عواطف حسرت، اندوه و یأس بیشترین نمود را دارند. در عواطف فلسفی، یأس فلسفی، اندوه فلسفی و اعتراض و عصیان به ترتیب بیشترین بسامد را در غزل‌های منزوی دارند. انگیزه‌های مؤثر در ایجاد عواطف سیاسی-اجتماعی، نمایاندن اوضاع نابسامان کشور، از جمله سلطه مستبدان بر کشور، فضای اختناق سیاسی، شکست در مبارزه‌ها و... و در دوران پس از انقلاب، جنگ و شهید و شهادت هستند. در ایجاد عواطف فلسفی، ابراز اندیشه‌های فلسفی تقدیرگرایی، جبرگرایی و مرگ‌اندیشی، عصیان بندگی و... مؤثر بوده‌اند.

کلیدواژه‌ها: شعر معاصر فارسی، عاطفه، حسین منزوی.

احساس (یا عاطفه) در قلمرو آفرینش‌های هنری را نحوه برخورد درونی هنرمند با مسائل فردی و پدیده‌های جهان بیرون دانسته و اصلی‌ترین مظاهر عاطفی را غم، شادی، عشق، نفرت، ترحم، یأس، امید، درد، حسرت و ... بر شمرده‌اند؛ چنانکه عواطف هنری و شاعرانه را به سه دسته تقسیم کرده‌اند: الف) عواطف فردی: در این نوع عاطفه، شاعر «من» فردی را محور

نام نشریه: پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۰، شماره ۳۹، ۱۴۰۱، صص ۱۳۴-۱۱۷. ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان. تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۷ تاریخ انجام اصلاحات: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۲ نویسندگان: حیدری، شیوا؛ سالمیان، غلام رضا؛ کلاهچیان، فاطمه. عنوان مقاله: "بررسی کارکرد عواطف

فراشخصی در غزل حسین منزوی " DOI: [10.22111/jllr.2021.36538.2840](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.36538.2840)

قرار می‌دهد و از احساسات شخصی خود سخن می‌گوید (مانند شاعران رمانتیک)؛ (ب) عواطف جمعی: شاعر بر اساس «من» جمعی از زبان مردم سخن می‌گوید (مانند شاعران اجتماعی مشروطه و معاصر)؛ (ج) عواطف نوعی (بشری): شاعر بر اساس «من» بشری، فراتر از زمان و مکان، از زبان انسان به طور مطلق سخن می‌گوید (ر.ک: روزبه، ۱۳۸۱: ۱۷). هر چه عاطفه شعر، عام‌تر و انسانی‌تر باشد، شعر دارای اثرگذاری عمیق‌تر و ارزش هنری بالاتری است و همچنین مخاطبان بیشتری را فارغ از حصار زمان و مکان، در فضای عاطفی خود قرار می‌دهد. حسین منزوی (۱۳۲۵-۱۳۸۳)، شاعر مشهور ادبیات فارسی در دوران معاصر و یکی از برجسته‌ترین شاعران تأثیرگذار در غزل نو فارسی است. یکی از محورهای اصلی درون‌مایه غزلیات منزوی عشق است که با دیدگاهی نو و متفاوت‌تر از توصیف عشق در شعرهای پیش از غزل نو، بیان شده‌است. احساسات و عواطف شعری در تغزل‌های عاشقانه او به خوبی و به طرز چشمگیری برای خوانندگان نمایان است. «شاید قدرت‌مندترین بخش شعر منزوی عاطفه شعری او باشد. منزوی شاعر عاشقانه‌هاست. عاطفه او در نهایت قدرت و توانمندی است؛ آن هم عاطفه‌ای ماندگار، نه عاطفه‌ای گذرا که بیشتر به احساس دوره بلوغ می‌ماند» (عبدی، ۱۳۸۹: ۲۶).

۱-۱- بیان مسئله و پرسش‌های پژوهش

پرسمان اصلی این پژوهش یافتن عواطف جمعی و نوعی و انگیزه‌های ایجاد آن در شعر منزوی، مبتنی بر دو پرسش است:

۱. انواع عواطف فراشخصی چگونه و به چه میزانی در غزل شاعر بازتاب یافته‌اند؟
۲. انگیزه‌ها و زمینه‌های مؤثر در ایجاد این عواطف چه بوده‌است؟

۱-۲- هدف پژوهش

این پژوهش با هدف تبیین چونی و چندی بازتاب عواطف فراشخصی در غزل منزوی و یافتن انگیزه‌ها و زمینه‌های ایجاد آن عواطف انجام می‌شود.

۱-۳- روش پژوهش

در این پژوهش که به شیوه توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده، ابتدا ویژگی‌های عواطف فراشخصی از منابع مرتبط احصا شد؛ سپس با مطالعه غزل‌های منزوی، مصادیق آن عواطف استخراج و تحلیل گردید.

۱-۴- پیشینه پژوهش

درباره عنصر شعری عاطفه، پژوهش‌هایی در شعر بعضی از شاعران معاصر انجام گرفته‌است؛ از جمله: آقاخانی (۱۳۹۱) عنصر عاطفه را در اشعار مهدی اخوان‌ثالث پرداخته‌است؛ دهرامی و عمران‌پور (۱۳۹۲) به نقد و بررسی عاطفه در اشعار نیما یوشیج پرداخته و قوام و مرادقلی (۱۳۹۵) عواطف انسانی را در اشعار فریدون مشیری بررسی کرده‌اند. پژوهش‌هایی نیز صورت گرفته که تنها فصلی از آن‌ها به عنصر عاطفه در شعر شاعران اختصاص یافته‌است؛ از جمله: دهقانی (۱۳۹۰) در فصلی از پژوهش خود، به عواطف فردی و عواطف اجتماعی در شعر محمدعلی بهمنی پرداخته و سنگی (۱۳۹۶) در پژوهشی، موسیقی و عاطفه را در شعر میرزاده عشقی بررسی کرده‌است. پژوهش‌هایی درباره اشعار منزوی، به‌ویژه درباره برخی از گونه‌های عاطفه در غزلیات وی انجام شده‌است؛ از جمله: قربانی (۱۳۸۶) مضامین غزل‌های منزوی را بررسی و منصوریان (۱۳۹۰) مفهوم امید و یأس را در محتوا و فرم غزل حسین منزوی و هوشنگ ابتهاج تحلیل کرده‌است؛ بر اساس نتایج به دست آمده، امید و یأس در محتوای غزل هر دو شاعر، دارای دو نمود شخصی و اجتماعی - سیاسی‌اند و در فرم، نمایان شد که پربسامدترین شگرد بلاغی آن‌ها در القای امید و یأس در سطح موسیقی شعر رخ داده‌است. میرزایی (۱۳۹۱) مفهوم حسرت در محتوا و فرم غزل معاصر را بر اساس غزلیات حسین منزوی و هوشنگ ابتهاج تحلیل و حسرت‌های این دو شاعر را به دو دسته شخصی و اجتماعی تقسیم کرده‌است. میرزایی و کلاهیجان (۱۳۹۳) به تحلیل کارکرد عاطفه حسرت در محتوا و فرم

غزل حسین منزوی پرداخته و آن را دارای دو نمود شخصی و اجتماعی (حسرت‌های ناشی از شرایط سیاسی و اجتماعی و نابسامانی‌های جامعه) دانسته‌اند. بیات (۱۳۹۵) اشعار منزوی را با رویکرد تحلیل محتوا ارزیابی کرده و خسروی و همکاران (۱۳۹۷) سبک شخصی غزل‌های منزوی را بررسی کرده‌اند.

۲- بحث (عواطف فراشخصی در غزل منزوی)

عاطفه در لغت «به مطلق گرایش‌های طرفینی و یا شیء به شیء دیگر اطلاق می‌گردد. عاطفه که به عاطفات، یا عواطف جمع بسته می‌شود، مؤنث عاطف و مصدر آن عطف، به معنای اعوجاج، میل و رغبت آمده‌است» (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل واژه عاطفه) و در اصطلاح ادبی آن، پورنامداریان (۱۳۷۴: ۱۵۷) چنین آورده‌است: «تأثیر انگیزه‌های عینی و ذهنی بر روان انسان منجر به ایجاد انفعال یا حالات گوناگونی از قبیل غم و شادی و مهر و خشم و اعجاب می‌شود که آنها را عاطفه می‌نامیم.» یکی از صحنه‌های نمایش عواطف و احساسات انسان‌ها، ادبیات است. «در واقع ادبیات با تجربه و عاطفه سروکار دارد. همه ما نیازی درونی برای ژرف‌تر و کامل‌تر زیستن و آگاهی بیشتر زیستن داریم. نیازی درونی برای دانستن تجربه دیگران و بهتر دانستن تجربه خویش. شاعر از ذخیره احساس، مشاهده و تجربه ذهنی خویش را برمی‌گزیند و آنها را دوباره ترکیب و بازسازی می‌کند» (پرین، ۱۳۷۹: ۱۴-۱۵).

شعر امروز از نظر عاطفی، به جایگاه و ابعاد تازه و متفاوتی دست یافته‌است. هر یک از شاعران معاصر به تناسب روابط، اوضاع و فضای حاکم بر عصر خود که احوال متفاوتی را در آنها ایجاد کرده‌است، با جلوه دیگری از عواطف و احساسات در عرصه شعر ظاهر شده‌اند. از آنجا که شعر و به‌ویژه شعر غنایی، حاصل عاطفه است و اشعار حسین منزوی نیز آکنده از عواطف، در این جستار، عواطف فراشخصی غزل‌های منزوی بررسی و تحلیل می‌شود. با تغییرات محتوایی شعر که به دنبال تحولات سیاسی و اجتماعی کشور و نیز هنجارشکنی‌های نیما یوشیج در شعر معاصر رخ داد، منزوی از عاشقانه‌سرایی و بیان آن حالات و احساسات شخصی فراتر می‌رود و عواطف اجتماعی - سیاسی و فلسفی خود را در غزلیات به تصویر می‌کشد.

۲-۱- عواطف اجتماعی - سیاسی

با توجه به غالب بودن قالب غزل در دوران مشروطه، «تلفیق غزل عاشقانه با مضامین سیاسی - اجتماعی نیز از عصر مشروطه وارد شعر فارسی شد. فرخی یزدی یکی از شاعرانی بود که در صدد برآمد با سرودن غزل سیاسی، میان دو ساحت غزل عاشقانه و مضامین اجتماعی پیوندی میمون و مبارک برقرار کند» (زرقانی، ۱۳۸۷: ۳۸۷). پس از آن، در دوره حکومت پهلوی نیز شاعرانی مانند هوشنگ ابتهاج، حسین منزوی، محمدرضا شفیعی کدکنی، طاهره صفارزاده و ... به جریان ادبیات مقاومت، به شکلی نوین ادامه دادند. حسین منزوی به دنبال تأثیرهایی که از محیط و فضای اجتماعی و سیاسی پیرامون خود پذیرفت، اشعاری با محتوای سیاسی - اجتماعی سرود. عواطف او در این دسته از غزل‌ها در دوران قبل از انقلاب اسلامی، برخاسته از مفاهیم ظلم و استبداد حاکمان، فضای خفقان سیاسی در کشور، آشوب و نابه‌سامانی جامعه، بی‌عدالتی، فقر، غفلت و ناآگاهی مردم از دشمنان و ظالمان و در دوران پس از انقلاب، مسائلی از قبیل جنگ تحمیلی، وطن، شهید و شهادت هستند؛ نمونه‌هایی از این موارد در ذیل هر بخش عرضه خواهد شد.

۲-۱-۱- حسرت

در غزل‌های منزوی، عاطفه حسرت در توصیف فضای خفقان و ظلم حاکمان وطن، از دست رفتن مبارزان و دلاوران و اسارت و غفلت مردم ابراز شده‌است از جمله در شعر وطنی زیر:

آه ای وطن! ای خورده به بازار شقاوت بس چوب حراج از طرف بی‌وطنانت
ای باغ اهورایی‌ام افسوس که کردند بی فرّه و بی فرّ و شکوه، اهرمنانت

همخوان نسیم من و هم‌گریه باران در ماتم سرخ سمن و یاسمنانت

(منزوی، ۱۳۸۸: ۴۷۴)

منزوی در غزلی از فضای سیاسی بسته و خفقان‌آور کشور، حسرت خورده‌است. واژه‌های دم‌کرده، خاکستر، دود، غبار و ... شدت اختناق آن روزگار را بازگو می‌کنند:

خانه‌های دم‌کرده کوچه‌های بغض‌آلود
چرک آب و سرد آتش، خفته باد و نازا خاک
در کجای این دلتنگ می‌دهید پروازم
طرح شهر خاکستر در زمینه‌ای از دود
آفتاب بی‌چهره، آسمان غباراندود
پرسه‌های عصرانه، ای مدارتان مسدود

(همان: ۶۹)

شاعر از اینکه هر بار، تلاش‌های پی در پی مردم برای آزادی از چنگال استبداد و ستم، به در و دیوار بسته می‌خورد، عمیقاً حسرت می‌برد:

پر گشودیم و به دیوار قفس‌ها خوردیم
خم نکردیم سر سرو به فرمان ستم
وه که در حسرت یک بال پریدن مردیم
گر چه با تیشه توفان ز کمر تا خوردیم

(همان: ۴۹۸)

او با توسل به بیان نمادین، از غفلت و ناآگاهی مردم از ظالمان و دشمنان بزرگ خود افسوس می‌خورد:
قصه تکراری است، گرگ‌میش صورت، باز هم
این تغافل بین از این خوش‌باوران ساده‌لوح
خویشان را در میان برگان انداخته
خضم را در هیأت تکراری‌اش نشناخته

(همان: ۵۴۷)

۲-۱-۲- غم و اندوه

در شعر سیاسی - اجتماعی معاصر، آثار بسیاری دربارهٔ اوضاع غم‌انگیز جامعه، ستم‌ها و به‌ویژه شهیدان راه آزادی می‌توان یافت. منزوی در غزلی، فضای غمبار و خونین جامعه و روزهای تیرباران و قتل عام آزادی‌خواهان را این‌گونه ترسیم کرده‌است:

کبوتری که پر و بال ارغوانی داشت
دوباره چشم فلق هول تیرباران داشت
که با دهان بی‌آواز نیم‌باز، انگار
در آن سپیده خونین «وطن وطن» می‌گفت
ز قتل عام گل سرخ، در چمن می‌گفت
وز آن جنازه بی‌گور و بی‌کفن می‌گفت

(همان: ۴۶۳)

او در سوگ شهیدان غزل‌ها سروده و چشمانش در غم آنان اشکبار است:

باد از مزار پاک شهیدان رسیده است
در چار فصل مرثیه، آفاق چشمان
این سان که لاله‌ریز و گل‌افشان رسیده است
ابری شده است و نوبت باران رسیده است

(منزوی، ۱۳۸۸: ۳۰۹)

ابیات زیر از غزلی در غم مرگ غلامحسین ساعدی است: «غزل ۱۲۶ را در سوگ غلامحسین ساعدی (گوهرمراد) نویسندهٔ دل‌آگاه درد دیدهٔ این دیار و این روزگار سروده‌ام» (منزوی، ۱۳۸۸: ۱۶۹):

آن گل که اسیر تندبادی بود
فرزند قلم، برادر فریاد
از حافظهٔ بهار، یادی بود
عصیان‌نسب، هنرنژادی بود

(همان: ۱۶۹)

۳-۱-۲- یأس

بازتاب یأس‌های سیاسی - اجتماعی در شعر شاعران، نتیجهٔ تأثیراتی است که آنان از مسائل و رخداد‌های موجود در جامعه

و کشور خود می‌پذیرند. از آن‌جا که اقدامات سیاسی حاکمان هر کشور، تأثیر مستقیمی بر کیفیت و چگونگی زندگی و آینده افراد جامعه دارد، سیاست به دغدغه‌ای مهم برای آنان تبدیل می‌شود و در احوال و عواطفشان نیز موثر می‌افتد. منزوی در سال ۱۳۵۵، غزل زیر را در نهایت ناامیدی و با هدف انتقاد از جامعه ستم‌دیده و خفقان‌زده سرود که در آن زمان «به سبب مفهوم ضد اختلافی که در آن موج می‌زد، گرفتار نوعی سانسور در تکثیر و انتشار و پخش از رادیو و تلویزیون دولتی شد» (همان: ۲۷).

از زمزمه دل‌تنگیم، از همه‌مهمه بیزاریم
نه طاقت خاموشی نه تاب سخن داریم
آوار پریشانی است، رو سوی چه بگیریم؟
هنگامه حیرانی است، دل را به که بسپاریم؟

(همان: ۲۷)

شاعر ناامید از این‌که هنوز دوران شکنجه و ناله و فریادهای مردم ادامه دارد، از دوران طاغوت نمرود یاد می‌کند که بردگان بسیاری در پای ظلمش جان دادند:

فصل ضجه و زنجیر باز هم رقم خورده است
خیره چشم ما تا دور باز در پی موعود
در کجای این دفتر، تا نشانشان ثبت است
بردگان جان داده، پای باروی نمرود؟

(همان: ۶۹)

بعد از کودتای ۲۸ مرداد و تجربه‌های تلخ و شکست‌های پی در پی مبارزان، «غزل اجتماع‌گرای نو در آن برهه و سال‌های پس از آن، نگاهی تلخ و تاریک و معترض را بر چشم‌های خود آویخت» (روزبه، ۱۳۷۹: ۱۶۲). در این اوضاع، شاعران امید خود را بر بهبودی اوضاع جامعه از دست دادند. منزوی نیز پس از این شکست‌های تلخ، نومیدانه باغ خشک و بی‌باران وطن را به تصویر می‌کشد که با گذشت سال‌ها، دلخوش به رسیدن بهاری نیست:

چگونه باغ تو باور کند بهاران را
که سال‌ها نچشیده است طعم باران را
درخت کوچک من! ای درخت کوچک من!
صبور باش و فراموش کن بهاران را

(منزوی، ۱۳۸۸: ۲۸)

۴-۱-۲- مدح و ستایش شهیدان

تعهد منزوی به ارزش‌های جامعه، در غزل‌های اجتماعی او نمایان است؛ به‌ویژه آنجا که به شهادت و مبارزه‌ها و از خودگذشتگی‌های شهیدان پرداخته است. شهیدان بیدار، در مبارزه با سیاهی و ظلم، عاشقانه و هشیارانه از جان خود گذشتند و خونشان روشنی‌بخش این تاریکی‌ها شد:

پای در ره که نهادید افق تاری بود
شب در اندیشه تثبیت سیه‌کاری بود
باده خاص کشیدید و به میخانه عشق
مستی سرخ شما غایت هشیاری بود

(همان: ۱۰۸)

در جهان‌بینی منزوی، شهادت نماد جاودانگی و زندگی دوباره است. شهیدان با جان‌افشانی در راه عشق به وطن، همانند فرهاد کوه‌کن، ظلم و ستم را ریشه‌کن کردند؛ آنان همواره زنده‌اند و در حافظه تاریخ و قلب‌های مردم جاودانه:

زنده‌ای در هر گیاه تازه، کز خاکت دمد
گرچه می‌دانم که ذره ذره می‌پوسد تنت
زنده‌ای و سیل خونت می‌کند بیخ ستم
ای تو فرهادی دگر با تیشه بنیان‌کنت

(همان: ۱۰۵)

۵-۱-۲- امید

منزوی با وجود تمام ناخشنودی‌ها، ناامیدی‌ها و دلسردی‌هایی که اوضاع سیاسی-اجتماعی در او پدید آورده، باز هم به نجات وطن و پیروزی مبارزان راه آزادی امیدوار است:

رسد آن روز که این شب‌زدگان برخیزند تا به روی سحر، این پنجره‌ها بگشایند

(همان: ۹۰)

او در پایان غزلی سیاسی، با آوردن نماد صبح در برابر شب، امیدوارانه این پیام را می‌دهد که سرانجام پیروزی با صبح روشن است:

گرچه بی‌شرمانه شمشیر آخته بر عاشقان
لیکن ایامش نمی‌پاید که چشم تجربت
شب که خورشید درخشان را به زندان دیده است
در نهایت فتح را با صبح رخشان دیده است

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۳۹)

و با وجود شکست‌های پیاپی، به پیروزی ایران امیدوار است:

از این شکست‌ها مکن پروا که آخر
پیروزی ای ایران به رگم نابکاران

(همان: ۷۰)

۶-۱-۲- ترس

در غزل‌های سیاسی- اجتماعی منزوی، عاطفه ترس بیشتر برای نمایاندن ظلمت و خفقان در جامعه بروز یافته‌است. او در ابتدای غزلی نمادین، برای نمایاندن و توصیف ترس‌هایی که از ظلم و سیاهی خفقان بر جان وطن و جامعه افتاده، از عناصر طبیعی استفاده کرده‌است:

باد می‌زارد مگر خوابی پریشان دیده است
ماه می‌لرزد به خویش از بیم، پنداری که باز
باغ می‌نالد، مگر کابوس توفان دیده است
بر جبین شب علامت‌های طغیان دیده است

(همان: ۱۳۹)

شاعر به همراه مردم، شب‌های هراسناک و خونبار وطن را به صبح می‌رساند:

با ما شبی نبود که در خون سفر نکرد
این خانه بی‌هراس شبی را سحر نکرد

(همان: ۴۴۶)

و از امتداد شب که نماد ظلم و استبداد است، می‌هراسد:

نه از درنگ، ز تثبیت شب هراسانم
اگر در آمدنت بیش از این تصور کنی

(همان: ۳۵)

۷-۱-۲- نارضایتی و ناخرسندی

احساس نارضایتی و ناخرسندی از دیدگاه فراشخصی، بیشتر متوجه صاحبان قدرت، ریاکاران و حتی گاهی مردم زمانه می‌شود. منزوی نیز در ابیاتی پراکنده از غزل‌ها، نارضایتی‌های خود را با زبان گلایه و گاه با سرزنش کردن، در بستر مسائل سیاسی- اجتماعی ابراز و این‌گونه از مردم روزگار که دیگر مردانی مبارز در راه آزادی را نمی‌پرورند، گلایه کرده‌است:

در شکاف هر درختی جابه‌جا خون لخته بست
دیگر از نسل وضوی عشق با خون کردگان
بیدن‌ها را چه پیش آمد؟ چنان‌را چه شد؟
مرد میدانی نزاید، روزگاران را چه شد؟

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۱۱)

او از سکوت‌ها، خیانت‌ها و تفرقه مردم کشور و بی‌همتای آنان برای نابودی ظلم گله‌مند است:

صد در زدیم در طلب شعله‌ای ولیک
دانسته بس پدر دل فرزند بردرید
یک دست، یک چراغ، ز یک خانه بر نکرد
کاری که هیچ تهمتتی با پسر نکرد
چون موریانه بیشه ما را ز ریشه خورد
کاری که کرد تفرقه با ما، تبر نکرد

(همان: ۴۴۶)

در جایی دیگر مدعیان نوع دوستی را سرزنش می‌کند:

هر کس رسید از عشق ورزیدن به انسان گفت
اما تو را ای عاشق انسان کسی نشناخت

(همان: ۱۹۷)

شاعر، بی‌هنرانی را سرزنش می‌کند که به دنبال عیب‌جویی از او هستند؛ در عین حال، دولت و دوران آنان را که از عشق بی‌خبرند، گذرا و ناپایدار می‌داند:

در ما عجبی نیست که جز عیب نبیند
اینان همه نو دولت عیش گذرانند
آن را که هنر هیچ به جز بی‌هنری نیست
ما دولت عشقیم که دورش سپری نیست

(همان: ۳۸۱)

۸-۱-۲- میهن پرستی

همواره در تمام سرزمین‌ها، احساس عشق و تعلق به کشور و خاک میهن در هر انسان پاک‌سرشت، نیک‌اندیش و متعهدی وجود داشته‌است. از دیرباز در تاریخ ایران، نویسندگان و شاعرانی بوده‌اند که در آثارشان، سرزمین خود را به دور از گزند و آفت دشمنان و اهریمنان خواسته‌اند و هم در لحظات آشوب و خفقان و چه در خوشی‌ها و پیروزی‌ها، احساسات شاعرانه خود را درباره وطن انعکاس داده‌اند و از شکوه و جاودانگی ایران گفته‌اند. حسین منزوی، یکی از همین شاعران است.

چنان به دام عزیز تو بسته است دلم
تو آن دیاری آن سرزمین موعودی
که خود نه پای گریزش بود نه میل گریز
فضای تو همه از جاودانگی لبریز
شکسته‌ام ز پس خود تمام پل‌ها را
من از تو باز نمی‌گردم ای دیار عزیز!

(منزوی، ۱۳۸۸: ۲۶)

احساسات میهن‌پرستانه منزوی با بیانی لطیف و روان در شعرش نمود یافته‌است:

ایران من! لختی بمان تا بازیچد
لختی بمان تا آن سواران سرآمد
در گوشت آواز بلند سربداران
همراهی‌ات را سر برآزند از غباران
نام تو را بر صخره‌ای بی‌مرگ کنندند
ای یادگار یادگاران (همان: ۴۸۹)

او در غزلی که به توصیف عشق پرداخته، عشق آرش را مثالی و نمادی از غیرت و وطن‌پرستی دانسته‌است: مرد میدانی اگر باشد از این جوهر ناب
کاری از پیش رود کارستان ک‌آرش» برد

(همان: ۴۸۹)

۹-۱-۲- اعجاب و شگفتی

در میان غزل‌های منزوی به اشعاری برمی‌خوریم که در آن‌ها از بعضی مسائل و رویدادهای تاریخی یا جامعه زمان خود با اعجاب و شگفتی یاد کرده و هنرمندانه آن‌ها را به تصویر کشیده‌است.

واقعۀ عاشورا و دلاوری‌ها و جانبازی‌های حیرت‌انگیزی که در بستر آن روی داده، دستمایۀ آفرینش‌های ادبی بسیاری از شاعران معاصر بوده‌است. منزوی نیز درباره شگفتی این رخداد غزلی سروده‌است:

آن شب چه شبی بود که دیدند کواکب
و آن روز که با بیرقی از یک تن بی‌سر
نظم تو پراکنده و اردوی تو ویران
تا شام شدی قافله‌سالار اسیران

(همان: ۳۷۶)

بیت زیر آغاز غزلی سیاسی- اجتماعی است که در آن منزوی از کشته‌شدگان آزادیخواه میهن، با شگفتی نام می‌برد؛ واقعه آن‌قدر بزرگ است که گویی خونشان در کاسه خونین خورشید ریخته شده و همانند آسمان، وارونه شده‌اند!

کاسه خورشید پر از خون کیست؟ گنبد مینایی، وارون کیست؟

(همان: ۱۵۵)

در شعر زیر که به زبانی نمادین بیان شده، برای شاعر بسی مایه شگفتی است که دست اجل و مرگ از کنار پیران بی‌اعتنا می‌گذرد و جوانان و عاشقان وطن و آزادی را هدف خود قرار می‌دهد:

ای مرگ بی‌مضایقه بر عاشقان زده! تیغ جنون کشیده و بر خیل جان زده!
صیاد بی‌رعایت دشت تهی شده! گلچین بی‌عنایت باغ خزان‌زده!
درخورد همیشه دیده، بسی بید پیر را اما تبر به ساقه سرو جوان زده!

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۳۸)

۱۰-۱-۲- آرزو

بالاترین آرزوی هر جامعه، رسیدن به آزادی و تعالی است که شاعران زیادی به‌ویژه در دوره معاصر به آن پرداخته‌اند. آزادی مانند نوری است که با آمدنش جامعه ظلمانی را روشن می‌کند و باران رحمتی است بر شوره‌زار وطن و آرزویی بلند که شاعر به تحقق آن دل بسته:

خیام ظلمتیان را فضای نور کنی به ذهن ظلمت اگر لحظه‌ای خطور کنی
تراکم همه ابرهای زاینده! بیا که یادی از این شوره‌زار دور کنی
کیوتر افق آرزو! خوشا گذری بر این غریب، بر این برج سوت و کور کنی

(همان: ۳۹)

شاعر در غزلی آرزوی آزادی و خواستن آن از دیگران را زیر سؤال می‌برد و معتقد است انسان باید برای رسیدن به آن، خود دست به کار شود:

گره سرب به طومار نفس‌ها زده‌اند کی شود کاین گره از کار هوا بگشایند؟
به هوای خبری تنگدل چون غنچه شود آیا که ره باد صبا بگشایند؟
زآسمان آنچه طلب می‌کنی از خود بطلب باورم نیست که درها به دعا بگشایند

(همان: ۹۰)

منزوی آرزو دارد که قشر خاکستری جامعه هم به مبارزان بپیوندند تا آزادی از ستم‌ها تحقق یابد:

ای شمایان! که خروشان کفن پوشانید ای که بر فرق ستم تیغ شما کاری بود-
در رگ ما که خموشان سیه‌پوشانیم، کاشکی قطره‌ای از خون شما جاری بود

(همان: ۱۰۹)

۱۱-۱-۲- آزادی خواهی

منزوی نیز مانند بسیاری از شاعران معاصر، در دفتر خود شعرهایی در ستایش آزادی و بیزاری از ظلمت دارد. او در شعری، آزادی را حق مردم کشورش می‌داند؛ زیرا که آنان همواره با فدا کردن جانشان، بهای سنگین آن را پرداخته‌اند:

حق خیل ماست آزادی که با خون، پیش پیش قیمت سنگین آزدایش را پرداخته

(همان: ۵۴۷)

شاعر در بیان اوضاع سیاسی ایران و مبارزات آزادی‌خواهانه مردم، نمادهای «صبح راستین» و «سرب مذاب» را در این بیت به‌کار برده‌است؛ گلوله‌های سربی پاسخ مبارزانی است که به دنبال آزادی حقیقی هستند:

آری به جرم خواستن صبح راستین سرب مذاب بود جواب سؤال تو

(همان: ۱۸۸)

او در این بیت راه رسیدن به آزادی را در جانفشانی‌ها و همّت و مبارزات مردم می‌بیند:

خونم به شفق بخش که آزادی ما را باری به تو و همّت شمشیر تو بستند

(همان: ۶۳)

منزوی صریحاً مردم را به مبارزه با ظلم و سیاهی‌ها در راه آزادی دعوت می‌کند:

ظلمت صریح با تو سخن گفت پس تو هم از شب به استعاره و ایما سخن مگو

(همان: ۲۶۰)

۱۲-۱-۲- نوع دوستی و همدلی با مردم

پیوند با جامعه انسانی و با قلب مردم بودن، یکی از رسالت‌های هنری شاعر راستین و اجتماعی است؛ اخوان ثالث می‌گوید: «هنگامی که زندگی مجموعه‌ای از دردهای خرد و بزرگ باشد و در مرحله توحش، هنر ناچار فریاد است و شیون و همدردی ...» (اخوان‌ثالث، ۱۳۷۲: ۱۳۲). در میان غزل‌های منزوی، عواطفی همچون همدلی، همدردی و پیوستگی با مردم را می‌توان دید. این انسان‌دوستی در قلب منزوی مهربان، ستودنی است:

هر یک به چیزی عشق بستند- ار چه ناهمگون زیباترین پیوند من با خیل مردم بود

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۶۶)

او هم‌نوعان خود را با همدلی و صمیمیت، به یاری و اتحاد با یکدیگر دعوت می‌کند:

با من بیا، با اصل خود باری بپیوند ای جویبار کوچک انسانی، ای یار

(منزوی، ۱۳۸۸: ۲۳۱)

منزوی پیروزی بر دشمنان را در گرو همدلی مردم می‌داند و آنان را به اتحاد و مبارزه در برابر مستبدان دعوت می‌کند:

همتی! تا مرهمی بر زخم یکدیگر نهمیم چون دو دست یک بدن، از هم پرستاری کنیم
بی‌همان باشیم اگر، دشمن فزونی می‌کند باهمان باشیم تا بر خصم، بسیاری کنیم

(همان: ۷۰)

۱۳-۱-۲- خشم و کینه

خشم و کینه از عواطفی هستند که معمولاً در برابر دشمنان و ستمکاران به کار می‌روند. منزوی در ابیات زیر با آوردن کلمات خشم و کین، باران شمشیر و سیل خون، ظالمان را هدف خشم خود قرار می‌دهد و می‌گوید تنها با ریختن خون دشمنان است که انتقام خون به ناحق ریخته برادرش، به عنوان یکی از کشته‌شدگان میهن گرفته می‌شود:

باران دیگر باید و از ابر دیگر تا شوید از دل‌های ما، این خشم و کین را
بارانی از شمشیر و آن‌گه سیلی از خون سیلی که خواهد کند، بیخ از ظالمین را
آن‌گونه بارانی که خواهد شست با خون ناچار، خون ناحق آن نازنین را

(همان: ۱۱۴)

منزوی در جایی دیگر خشمگینانه از خود و کسانی که فقط از ظلم حرف می‌زنند، می‌خواهد که دست از فریادهای بی‌عمل بردارند و بساط ظلم را برچینند:

باران خون و خنجر گفتمی و شد مکرر شاعر خموش دیگر! باران مگو! بباران!

(همان: ۸۸)

۲-۲- عواطف فلسفی

تأملات و اندیشه‌هایی مانند یأس فلسفی، شک و پرسش‌های فلسفی، اعتراض و عصیان، اعتقاد به تقدیر، جبر و پوچ-گرایی، گله از روزگار و ناپایداری عمر و دعوت به خوش‌باشی و اغتنام فرصت از دیرباز در شعر فارسی وجود داشته و به دلیل تمرکز ویژه‌ای که خیّام نیشابوری در رباعیات خود بر این اندیشه‌ها داشته، از آن‌ها با عنوان تأملات خیّامی یاد می‌شود. در بین غزل‌های منزوی نیز رگه‌هایی از این اندیشه‌ها را می‌توان یافت:

۲-۲-۱- یأس فلسفی

یأس فلسفی، احساسی است که افکار فلسفی در انسان پدید می‌آورند. در حقیقت یأس‌های فلسفی نتیجه افکاری است مبنی بر اینکه اساساً هیچ‌گونه بهبودی برای زندگی فرد، جامعه جهانی و سرنوشت بشر قابل تصور نیست و سرانجام جهان، نیستی و تباهی است (ر.ک: رحیمی، ۱۳۵۰: ۱۰-۱۱). تقدیرگرایی، جبرگرایی، پوچ‌گرایی و مرگ‌اندیشی از جمله تفکرات فلسفی هستند که در نتیجه عاطفه یأس و ناامیدی ظهور کرده‌اند؛ در غزل‌های منزوی نیز شاهد این موضوع هستیم:

۲-۲-۱-۱- تقدیرگرایی: با استناد به غزل‌های منزوی، می‌توان گفت که او یقیناً به قسمت و تقدیر معتقد بوده‌است؛ یکی از این غزل‌ها، غزلی است که در آن، باور او به تقدیر و یأس نهفته در آن کاملاً نمایان است:

تقدیر، تقویم خود را تماماً به خون می‌کشید
بی‌شک نمی‌کاست چیزی از ابعاد آن فاجعه
وقتی که رستم تهیگاه سهراب را می‌درید
حتی اگر نوشدارو به هنگام خود می‌رسید

(منزوی، ۱۳۸۸: ۳۷۱)

۲-۲-۱-۲- جبرگرایی: جبرگرایی یک نظریه فکری و فلسفی است که بر طبق آن هر رویدادی از جمله رفتارها و کنش‌های انسان، به صورت علت و معلول به دست زنجیره پیوسته‌ای از رخدادها پیشین به‌طور کامل تعیین شده‌است. جبرگرایی بر خلاف تقدیرگرایی، در مقابل اراده آزاد قرار ندارد. در ادبیات فارسی ابیات جبرگرایانه بسیاری وجود دارد. جبرگرایی می‌تواند شاعر را دچار یأس و ناامیدی کند و هرگونه تلاش و باوری برای رسیدن به اهدافش را بیهوده و مردود بشمارد. در بیت زیر، در نظر منزوی رگه‌هایی از اعتقاد به جبر آدمیان دیده می‌شود که با عاطفه یأس او آمیخته‌است:

با روزها مردیم و با شب‌ها درون گورها خفتیم
تا «بار دیگر صبح ناچاری و بیداری و بیزاری»

(همان: ۵۰۳)

۲-۲-۱-۳- پوچ‌گرایی: پوچ‌گرایی به هر نوع دیدگاه فلسفی گفته می‌شود که وجود یک بنیان عینی برای نظام ارزشی بشر را رد می‌کند. «یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های غزل نو، غلبه یأس، ناامیدی و پوچی در احساسات شاعران است» (روزبه، ۱۳۷۹: ۱۳۹). فلسفه پوچی در اشعار منزوی به صورت بنیادین وجود ندارد اما شکست‌ها و تلخکامی‌ها، او را به سمت سرودن شعرهایی که رنگی از یأس و پوچی دارند، کشانده‌است.

خالی‌ام چون باغ بودا، خالی از نیلوفرانش
خالی‌ام چون آسمان شب‌زده بی‌اخترانش

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۴۱)

۲-۲-۱-۴- مرگ‌اندیشی: حسین منزوی در انواع غزل‌های شخصی و فراشخصی خود، به مسأله مرگ، که از آن به عنوان مرگ جادویی یاد می‌کند، فراوان پرداخته‌است. نکته قابل توجه این است که عاطفه یأس منزوی، از مسائل شخصی و سیاسی-اجتماعی او فراتر می‌رود و این زمینه‌ای می‌شود که شاعر به مرگ‌اندیشی‌های فلسفی در شعر خود رو نهد.

مرگ برای همه انسان‌ها مقرر و گریزناپذیر است؛ حتی برای رویین‌تنانی چون اسفندیار، زیگفرید و آشیل از آن گریزی نیست؛ همان‌گونه که تیر سرنوشت (مرگ)، از آنان به خطا نرفت. منزوی از این قضای حتمی، با یأس و ناامیدی یاد می‌کند:

چون مرگ می‌کشید کمان، تیر سرنوشت
بر چشم و پشت و پاشنه یکسان، خطا نداشت

سنگی که از فلاخن تقدیر می‌رهید کاری به تُرد بودن آینه‌ها نداشت

(همان: ۴۵۱)

۲-۲-۲-۲- غم و اندوه فلسفی

غم و اندوه‌های بی‌پایان منزوی در زندگی، او را به تفکرات فلسفی واداشته و بعضی از ابیاتش را به مایه‌های فلسفی نزدیک کرده‌است. عواطف غم و اندوه او را نیز مانند عاطفه‌ی یأس می‌توان در زمینه‌ی افکار تقدیرگرایی، جبرگرایی و مرگ‌اندیشی دسته‌بندی کرد.

۲-۲-۲-۱. تقدیرگرایی: منزوی در بیتی، زندگی غمگین خود را تقدیری از ازل نوشته شده می‌داند:

قسم به صاحب قلم که غیر غم رقم نزد / یا زد و برای من رقم به غیر غم نزد

(همان: ۳۵۴)

۲-۲-۲-۲. جبرگرایی: منزوی در ابیاتی پراکنده از غزل‌هایش، غم و اندوه‌های همیشگی خود را به جبر نسبت داده‌است. او غمی را که به ناچاری همنشینش شده، نه می‌تواند از خود دور کند و نه می‌تواند آن را تاب آورد و این مسئله در نظر او چیزی جز جبر نمی‌تواند باشد:

نه برانمش، نه در بر کشمش، غم است دیگر! / چه بگویم از حریفی که منش نمی‌گیریم؟

(همان: ۲۷۴)

۲-۲-۲-۳. مرگ‌اندیشی: منزوی در شعر زیر انتخاب نوع مرگ را در اختیار خود می‌داند و تلخی مرگ را قبول دارد؛ اما از عشق مردن را چاره‌ای می‌داند که با آن، می‌توان از غم و اندوه مرگ فروکاست:

گزیدم از میان مرگ‌ها این‌گونه مردن را / تو را چون جان فشردن در بر آن‌گه جان سپردن را
خوشا از عشق مردن ای که طعم تو / حلاوت می‌دهد حتی شرنگ تلخ مردن را

(منزوی، ۱۳۸۸: ۱۵۲)

۲-۲-۳- اعتراض و عصیان

نارضایتی شاعر از روزگار و سرنوشت خود و دیگر انسان‌ها، گاه زمینه‌ساز اعتراض و عصیان منزوی می‌گردد. منظور از اعتراض و عصیان در این بخش، آن عصیانی نیست که در برابر مفهوم سازش در سیاست قرار می‌گیرد؛ بلکه مفهوم عصیانگری بشر در برابر خدا مطرح است. هر چند شاعران گاه در اشعارشان به ستایش عصیانگری ابلیس پرداخته‌اند و آن را نشانی از آزادی او برشمرده‌اند، اما اعتقاد شاعر به یک موضوع، صرفاً با بیان آن تأیید نمی‌شود و بسامد این‌گونه اشعار را باید در شعر شاعر بررسی کرد. غزل زیر از منزوی، آکنده از عواطف عصیانی است؛ او در این غزل، صریح و بی‌پروا، خوی و کردار خود را به ابلیس نسبت می‌دهد و در خود و شعر خود، مایه‌های عصیان ابلیس را به نمایش می‌گذارد:

نشان به نام خود ابلیس زد جبین مرا / ز کبریای خود آکند آستین مرا
نخست پنجه به خون خدا زد و آن‌گاه / به پنج کفر رقم زد اصول دین مرا
به استعاره عصیانم آفرینش داد / همان که سجده نمی‌کرد، آفرین مرا

(همان: ۴۴۱)

او در این بیت به عصیان ابلیس اشاره می‌کند و تعظیم نکردن او در برابر انسان را هوشمندانه می‌داند:

نشان هوشیاری بود آن عصیان ابلیسی / زمانی که ملایک خاک را تعظیم می‌کردند

(همان: ۳۲۰)

۴-۲-۲- خوش‌باشی و تسامح

شاید سرآمد همه شاعرانی که بحث اغتنام فرصت را پیش کشیده و بر آن تأکید ورزیده‌اند، خیام نیشابوری باشد، اما پس از او دیگر شاعران شعر کلاسیک و اکنون در غزل نو هم منزوی از این موضوع غافل نشده و ابیات و اشعاری در این‌باره سروده‌اند. در شعر زیر شاعر خود را به خوشباشی و تکرار شور و حال و دقایق عاشقی گذشته دعوت می‌کند:

دل من! باز مثل سابق باش با همان شور و حال، عاشق باش
مهر می‌ورز و دم غنیمت دان عشق می‌باز و با دقایق باش

(منزوی، ۱۳۸۸: ۳۶۹)

وجود مرگ در طبیعت انسان، ناخودآگاه سبب می‌شود که او به دنیا و بهره‌گیری بیشتر از آن گرایش پیدا کند. در منظومه فکری خیام، مرگ مایه عبرت و سبب غنیمت داشتن زندگی دنیایی است و پدیده‌ای است که به لذت‌ها و خوشی‌ها پایان می‌دهد (نفیسی، ۱۳۸۵: ۱۱۰).

تب بوسه‌ایم از آن لب به غنیمت است امشب که نه آگه‌م که فردا چه نشسته در کمینم

(همان: ۲۷۴)

۵-۲-۲- نکوهش روزگار

نکوهش زمانه و روزگار، یکی از مضامین فلسفی شعر شاعران ادب فارسی است که اغلب به زبان شکایت ابراز شده است. گاه شاعران روزگار را نکوهش می‌کنند، گاه معشوق و بی‌وفایی‌های او و گاهی شرایط سیاسی و اجتماعی را. در آن دسته از ابیات منزوی که رنگ و بوی فلسفی دارند، نکوهش روزگار با لحن گلایه پررنگ‌تر از انواع دیگر است؛ او در جای‌جای غزلیاتش همواره به نکوهش زمانه و روزگار، جهان، عمر و ایام زندگی خود پرداخته است. شاعر روزگار را سراب و دشمن جان می‌داند که نباید انتظار آب و دوستی از آن داشت:

هوای آب داری از سراب روزگار اینک؟ خیال دوستی از دشمن جان؟ بی‌خیال ای دوست! (همان: ۵۰۶)

او به آنچه از زندگی خواسته، نرسیده و عمر فریبکار به جای خوشی و آسودگی، رنج و تلخ‌کامی به او بخشیده است:

شراب خواستم و عمر من شرنگ ریخت به کام من فریبکار دغل‌پیشه، بهانه‌اش نشیند بود

(همان: ۳۱۳)

در ابیات زیر نکوهش ایام را مستقیماً متوجه دوست خود می‌کند و بی‌وفایی او را نیز نکوهش کرده است:

خوش بودم و دل‌بسته فردای خوش خویش کز دوست همه وعده من هم‌سفری بود
غافل ولی از فتنه ایام که او را تا بود همه راه و روش فتنه‌گری بود

(منزوی، ۱۳۸۸: ۳۴۹)

۶-۲-۲- شک و تردید

شک و پرسش‌های فلسفی درباره منطق و نظام حاکم بر هستی، در اشعار بعضی از شاعران همواره وجود داشته است. دکارت^۱ (۱۶۵۰-۱۵۹۶) فیلسوف فرانسوی، معتقد بود همین که فکر، شک در حقیقت امور را دارد، نشانی بر موجودیتش است (ر.ک: محمدعلی فروغی، ۱۳۴۴: ۲۰۷). دیگران هم در ستایش شک و تردید سخن بسیار گفته‌اند تا جایی که یقین را بزرگ‌ترین مانع اندیشیدن دانسته‌اند. ایمان و یقین می‌تواند اندیشیدن دوباره را به خطر بیندازد. منزوی در شعر زیر به زیبایی به این موضوع اشاره می‌کند:

برای آنکه از ایمان به من خلل نرسد به شک سپرد سررشته یقین مرا (همان: ۴۴۱)

^۱ Descartes

منزوی به سرنوشت آدم گنهکار به دیده تردید می‌نگرد؛ این امر او را به پرسش واداشته‌است و خود در پاسخ، به عدم تناسب گناه آدمی با دوزخ اشاره می‌کند و انسان را ناگزیر از آن گناه نخست می‌داند:

گنه قند و ابنای آدم شکریند، آیا روا بود در آن لوح دوزخ نوشتن بر این ناگزیران خدایا؟

(همان: ۵۱۳)

فلسفه زندگی و مرگ، ذهن منزوی را به چون و چرا واداشته که کدامیک بهتر است؟

و زندگانی و مرگ آمدند و گفته نشد کزین دو، حادثه، اولی کدامین بود

(همان: ۲۲۷)

۳- نتیجه

در عواطف فراشخصی، عواطف سیاسی-اجتماعی ظهور و بروز بیشتری نسبت به عواطف فلسفی داشته‌اند؛ بنابراین منزوی را نمی‌توان شاعری بی‌اعتنا به اوضاع جامعه قلمداد کرد اما نکته قابل توجه پراکندگی این ابیات در بین عواطف منفعلانه و غیرمؤثر در تأثیرگذاری و برانگیختن عواطف مخاطبان و به فکر واداشتن آن‌ها در ایجاد هر چند اندک بهبود در جامعه است. عواطف حسرت، غم و اندوه، یأس و ترس بیشترین تعداد از ابیات سیاسی-اجتماعی را به خود اختصاص داده‌اند؛ در حالی که سهم عواطف آزادی‌خواهی و خشم بسیار کمتر است. بسامد و انگیزه‌های بروز هر یک از عواطف سیاسی-اجتماعی از این قرارند: عواطف حسرت در ۱۱۹ بیت (بیشتر با انگیزه ترسیم اوضاع نابسامان کشور، فضای اختناق سیاسی، خوابزدگی و غفلت مردم از دشمنان، از دست رفتن مبارزان آزادی‌خواه و ناکامی‌های آنان در مبارزه با ظلم)، غم و اندوه در ۸۸ بیت (بیشتر با انگیزه بازگویی شرایط غم‌انگیز کشور، ستم‌هایی که بر مردم شده و نیز شهیدان و کشته‌شدگان در راه آزادی)، یأس و ناامیدی در ۴۹ بیت، مدح و ستایش شهیدان در ۴۴ بیت، امید در ۳۲ بیت، ترس در ۲۵ بیت، نارضایتی و ناخرسندی در ۲۰ بیت، میهن‌پرستی در ۱۷ بیت، عواطف اعجاب و شگفتی در ۱۱ بیت، آرزو در ۱۱ بیت، آزادی‌خواهی در ۸ بیت، عاطفه نوع‌دوستی و همدلی با مردم در ۷ بیت و خشم و کینه در ۶ بیت. در عواطف فلسفی، یأس و غم و اندوه بیشترین بسامد را دارا هستند که این عواطف بیشتر ناشی از اندیشه تقدیرگرایی بوده‌است. بسامد و انگیزه‌های بروز هر یک از عواطف فلسفی به ترتیب فراوانی از این قرارند: عواطف یأس و ناامیدی در ۹۲ بیت (با انگیزه ابراز افکار و اندیشه‌های فلسفی تقدیرگرایی، جبرگرایی و مرگ‌اندیشی) و غم و اندوه در ۸۲ بیت، عواطف اعتراضی و عصیانی در ۳۳ بیت، خوشباشی و تسامح در ۲۱ بیت، نکوهش روزگار در ۱۹ بیت و شک و تردید در ۴ بیت. در یک دیدگاه کلی، می‌توان نتیجه گرفت که عاطفه به عنوان قوی‌ترین عنصر در غزل‌های حسین منزوی و اصلی‌ترین عامل زیبایی و جاودانگی غزل‌های او، نقش ویژه‌ای در نمایاندن نگرش‌ها و افکار سیاسی-اجتماعی و اندیشه‌های فلسفی او و همچنین دریافت و شناخت آن‌ها توسط مخاطب شعر او ایفا کرده‌است.

۴- منابع

- ۱- آفاخانی، الهه، ۱۳۹۱، *بررسی عنصر عاطفه در اشعار مهدی اخوان ثالث*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: رحمان ذبیحی، ایلام: دانشگاه ایلام.
- ۲- اخوان ثالث، مهدی، ۱۳۷۲، *حریم سایه‌های سبز*، زیر نظر مرتضی کاخی، تهران: زمستان.
- ۳- بیات، رضا، ۱۳۹۵، *تحلیل محتوای اشعار حسین منزوی*، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال نهم، شماره ۳، صص ۳۷-۵۵، پاییز.
- ۴- پرین، لارنس، ۱۳۷۹، *شعر و عناصر شعری*، ترجمه غلامرضا سلگی، تهران: رهنما.

- ۵- پورنامداریان، تقی، ۱۳۷۴، *سفر در مه: تأملی در شعر شاملو*، تهران: نگاه.
- ۶- خسروی، حسین؛ برگ بیدوندی، سهراب و همتی، امیرحسین، ۱۳۹۷، *سبک شخصی غزلیات حسین منزوی*، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال یازدهم، شماره ۴، صص ۱۵۳-۱۷۳، تابستان.
- ۷- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۳، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: دانشگاه تهران.
- ۸- دهرامی، مهدی و عمرانی‌پور، محمدرضا، ۱۳۹۲، *نقد و بررسی عاطفه در اشعار نیما یوشیج*، پژوهشنامه ادب غنایی: دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۱۱، شماره ۲۰، صص ۶۵-۸۲، بهار و تابستان.
- ۹- دهقانی، آمنه، ۱۳۹۰، *بررسی پنج عنصر اصلی در شعر محمدعلی بهمنی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: عبدالله واثق عباسی، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۱۰- رحیمی، مصطفی، ۱۳۵۰، *یأس فلسفی*، چاپ سوم، تهران: نیل.
- ۱۱- روزبه، محمدرضا، ۱۳۸۱، ۱۳۷۹، *سیر تحول در غزل فارسی از مشروطیت تا انقلاب*، تهران: روزنه.
- ۱۲- روزبه، محمدرضا، *ادبیات معاصر ایران (شعر)*، تهران: روزگار.
- ۱۳- زرقانی، مهدی، ۱۳۸۷، *چشم‌انداز شعر معاصر ایران*، تهران: ثالث.
- ۱۴- سنگی، محبوبه، ۱۳۹۶، *بررسی موسیقی و عاطفه در شعر میرزاده عشقی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: عبدالله واثق عباسی، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۱۵- عبدی، سالار، ۱۳۸۹، *نام او عشق است! آیا می‌شناسیدش: نقد و تأملی بر شاعرانگی حسین منزوی*، چاپ اول. قم: ابتکار دانش.
- ۱۶- فروغی، محمدعلی، ۱۳۴۴، *سیر حکمت در اروپا از زمان باستان تا مائه هفدهم*، مژده به ترجمه گفتار دکارت فیلسوف نامی فرانسوی، جلد اول، تهران: زوآر.
- ۱۷- قریانی، جاوید، ۱۳۸۶، *مضامین غزل‌های حسین منزوی*، حافظ، شماره ۴۵، صص ۴۶-۵۱، اسفند.
- ۱۸- قوام، ابوالقاسم و مرادقلی، سهیلا، ۱۳۹۵، *بازتاب «عواطف انسانی» در اشعار فریدون مشیری*، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۱۴، شماره ۲۶، صص ۱۶۳-۱۸۲، بهار و تابستان.
- ۱۹- منزوی، حسین، ۱۳۸۸، *مجموعه اشعار*، به کوشش محمد فتحی، چاپ اول، تهران: آفرینش و نگاه.
- ۲۰- منصوریان، مهسا، ۱۳۹۴، *تحلیل مفهوم امید و یاس در محتوا و فرم (صورت) غزل معاصر با تکیه بر غزلیات هوشنگ ابتهاج و حسین منزوی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: فاطمه کلاهیچیان، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- ۲۱- میرزایی، مهدیه، ۱۳۹۱، *تحلیل مفهوم حسرت در محتوا و فرم غزل معاصر بر اساس غزلیات حسین منزوی و هوشنگ ابتهاج*، راهنما: فاطمه کلاهیچیان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- ۲۲- میرزایی، مهدیه و کلاهیچیان، فاطمه، ۱۳۹۳، *کارکرد عاطفه حسرت در محتوا و فرم غزل حسین منزوی*، پژوهشنامه ادب غنایی: دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۱۲، شماره ۲۲، صص ۲۲۷-۲۴۶، بهار و تابستان.